

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Факультет № 6
Кафедра економіки та фінансів

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
навчальної дисципліни «Історія економіки та економічної думки»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 072
Фінанси, банківська справа та страхування (Фінансова безпека,
фінансові розслідування)

Тема 3. Особливості господарського розвитку та економічної думки періоду формування світових цивілізацій.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від «21» лютого 2019 р. № 2

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від «20» лютого 2019 р. № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від «20» лютого 2019 р. № 2

Розглянуто на засіданні кафедри економіки та фінансів факультету № 6
ХНУВС, протокол від 04 лютого 2019 р. № 3

Розробники:

1. Завідувач кафедри економіки та фінансів факультету №6 ХНУВС, доктор економічних наук, доц. Маковоз О.С.
2. Доцент кафедри економіки та фінансів факультету №6 ХНУВС, кандидат економічних наук, доц. Лісна І.Ф.

Рецензенти:

1. доцент кафедри економічної теорії, статистики та прогнозування Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, к.е.н., доцент Пивавар І.В.;
2. доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, к.е.н., доцент Павленко Н.В.

Тема 3. Особливості господарського розвитку та економічної думки періоду формування світових цивілізацій.

План лекції:

- 1. Рабовласництво як господарська форма періоду формування світових цивілізацій.**
- 2. Особливості господарського розвитку країн Стародавнього Сходу.**
- 3. Характерні риси господарського розвитку Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.**
- 4. Економічна думка в період рабовласництва.**

Рекомендована література

Основна література:

1. Бережний В.М. Історія економічних вчень. Макроекономіка. : Навч. посібник: Рекомендовано МОН України / В.М. Бережний, В.С. Кушнір, Л.Є. Сухомлин.— Х. : Еспада, 2007.— 320 с.
2. Історія економічних вчень : Навч.посібник : Рекомендовано МОН України / Харк.держ. екон.ун-т; Під ред. Сіроштан М.А..— Х. : РВВ ХДЕУ, 1997.— 104 с.
3. Ковальчук В. М. Історія економіки та економічної думки [Текст]: навч. посіб. / В.М. Ковальчук , М.В. Лазарович, М.І. Сарай. – К.: Знання, 2008. – 648 с.
4. Кравчук Ю.Б. Економічна історія: навч. посіб. для студентів напряму підготовки «Економіка і підприємництво» / Ю.Б. Кравчук.— Харків : ХНУВС, 2014.— 223 с.
5. Лановик Б.Д. Економічна історія : Курс лекцій / Б.Д. Лановик, М.В. Лазарович.— К. : Вікар, 2006.— 406 с.
6. Лановик Б.Д. Економічна історія : Курс лекцій / Б.Д. Лановик, М.В. Лазарович, В.Ф. Чайковський.— К. : Вікар, 2000.— 300 с.
7. Лановик Б.Д. Економічна історія України і світу : Підручник : Допущено МОН України / За ред. Б.Д.Лановика.— К. : Вікар, 2001.— 477 с

8. Лановик Б.Д. Економічна історія України і світу : Підручник : Допущено МОН України / За ред. Б.Д.Лановика.— К. : Вікар, 1999.— 740 с.
9. Лісовицький В.М. Історія економічних вчень : Навч. посібник : Рекомендовано МОН України / В.М. Лісовицький.— К. : Центр навч. літ., 2004.— 220 с.
10. Лісовицький В.М. Історія економічних вчень : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / В.М. Лісовицький.— Київ : Центр учб. літ., 2016.— 239 с
11. Лісовицький В.М. Історія економічних вчень : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / В.М. Лісовицький.— К. : Центр учб. літ., 2009.— 240 с.
12. Нестеренко О.П. Історія економічних вчень : /home/fulltext : курс лекцій / О.П. Нестеренко.— К. : МАУП, 2002.— 128 с.
13. Садиков М.А. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб.— Харків : ХНУВС, 2011.— 212 с.
14. Ходзінський К.Г. Економічна історія України та провідних країн світу : Навч. посібник : Рекомендовано МОН України / К.Г. Ходзінський, П.П. Мазурок.— Львів : Магнолія Плюс: Вид. СПД ФО "В.М.Піча", 2006.— 152 с.

Текст лекції:

1. Рабовласництво як господарська форма періоду формування світових цивілізацій.

Новий економічний лад - рабовласництво - склався на рубежі IV - III тисячоліть до н. е. і проіснував до падіння Західної Римської імперії в V ст. н. е.

Риси рабовласницького способу виробництва:

1. Натуральний характер економіки (тобто слабкий розвиток товарного виробництва та ринкових відносин),
2. примітивна, рутинна техніка виробництва,

3. рабовласницька власність на раба , знаряддя виробництва, предмет рабської праці,
4. здебільшого споживчий характер ринку,
5. розвиток простого товарного виробництва.

Для рабовласницького виробництва було характерне натуральне господарство. Головними галузями економіки було сільське господарство і ремесло. Разом з тим в умовах рабовласництва з'явилися товарне виробництво і товарний обмін, які поступово перетворилися в систему регулярної торгівлі. З'явилися металеві гроші.

Першими формами капіталу в епоху рабовласництва були капітал торговий (капітал створювався при обміні товарів і приносив прибуток купцям, які були посередниками у здійсненні операцій з товарного обміну) і капітал лихварський (являв собою надбавку над первісно авансованою величиною, яка виступала у вигляді позики, позички грошей або засобів виробництва, які мають бути повернені з відсотком).

2. Особливості господарського розвитку країн Стародавнього Сходу.

Історії відомі два основних типи рабовласницьких господарств – східні (Месопотамія, Єгипет та ін.) та античні (Рим, Греція).

Найперші держави виникають в IV-III тис. до н.е. в Месопотамії, Єгипті, Малій Азії, Індії та Китаї. Формування державності відіграло важливу роль в історії світової економіки.

У IV-I тис. до н.е. склався ряд державних утворень на Стародавньому Сході. До них відносяться держави, що виникли на Близькому Сході (Єгипет, Месопотамія, Мала Азія, Передня Азія, Північна Африка), Середньому Сході (Іран, Південний Кавказ, Середня Азія), в Індії, Китаї, Індокитаї.

Господарську основу родючих долин становило поливне (іригаційне) землеробство, що являє собою поєднання іригаційних споруд і поливних

робіт з примітивною технікою обробки землі. Тому в даних регіонах існувало в той час відносно матеріальне благополуччя.

Соціально-економічні системи в державах Стародавнього Сходу, незважаючи на деякі відмінності, в той же час мали ряд загальних ознак:

1) влада в давньосхідних державах мала, як правило, необмежений, деспотичний характер.;

2) жорстка соціальна ієрархія: все суспільство ділилося на ряд соціальних спільнот, що мали різні права, рівень матеріального добробуту. Привілейований соціальний статус мали військові і цивільні чиновники, а також служителі релігійного культу. Чиновники були, як правило, лише розпорядниками землі та іншого майна від імені правителя;

3) централізований характер економіки: масові сільськогосподарські та будівельні роботи (ремонт дамб, очищення каналів, регулювання послідовності багаторазового поливу полів, польові роботи, пов'язані з режимом зрошення, будівництво грандіозних споруд, доріг) могли функціонувати тільки при постійному контролі та управлінні з єдиного центру і наявності потужного державного апарату. Централізовано розподілялася основна маса виробленого продукту; чиновники враховували врожай і кількість худоби; общинники, що працювали на іригаційних і будівельних об'єктах, отримували інструмент і провіант з державних сховищ; також існували розгалужені відомства по збору податей;

4) другорядна роль праці рабів в економіці: раби, які складалися переважно з бранців, захоплених під час ведення воєн, виконували в основному обов'язки слуг; іноді використовувалися в якості ремісників. В умовах надмірності трудових ресурсів застосування праці рабів у сільськогосподарському виробництві було безглуздом;

5) низький рівень розвитку торгівлі: в умовах централізованої економіки основна маса продукції перерозподілялася органами державного апарату. Товарообмін відігравав підлеглу роль, торкаючись в основному

додаткових продуктів харчування і предметів розкоші; переважало натуральне господарство.

Тип економіки із зазначеними вище ознаками отримав в історичній літературі різні назви: азіатський спосіб виробництва, політаризм, східний деспотизм.

Одержавлення економіки, тотальна регламентація громадського життя, бюрократизація були пов'язані з найважливішою рисою східного суспільства - прагненням до стабільності і незмінності в усьому: економіці, соціально-культурного і політичного життя.

В результаті економіка майже не розвивалася, постійно відтворюючи колишні форми і відносини протягом багатьох століть. Основні риси східного типу економіки збереглися і до Середньовіччя.

Давній Єгипет. Виникнення господарського життя в Давньому Єгипті пов'язане з появою держави в 4 тис. до н.е. Основною галуззю сільського господарства було землеробство. Вирощували головним чином ячмінь, овочі, льон. Як знаряддя праці використовувалися мотика, плуг, серп, з кременевими різцями, які пізніше замінюються на металевих.

Розвиток мистецтва обробки каменя дав можливість єгиптянам не тільки виготовляти знаряддя праці: ножі, сокири, наконечники стріл, різці для серпів, але і будувати піраміди, храми, палаці.

Ремісничє виробництво найактивніше розвивається в період 16-11 вв. до н.е. В цю епоху при палацах фараонів, храмах створювалися майстерні, в яких іноді працювало до 150 чоловік. Розвивається ювелірне виробництво: плетіння золотих ниток, виготовлення золотих ланцюжків, кування.

Нарівні з невеликими майстернями в Єгипті існувала система централізованого ремісничого виробництва з крупними державними майстернями, на яких застосовувався розподіл праці. Окрім скляних, текстильних, гончарних майстерень були підприємства по обробці предметів живлення.

Стародавня Індія. Індійська цивілізація виникає в 3 тис. до н.е. Для проживання людей найбільш сприятливими районами були долини річок Інду і Гангу і їх приток. Основним заняттям населення було землеробство. Вирощувалися пшениця, ячмінь, овочі. Для обробки ґрунту використовувався плуг з кремнієвим лемешем. Землеробами були вільні общинники, з яких стягувалися на користь царя натуральні податки. Праця рабів застосовувалася в господарстві пануючи, храмів, крупних землевласників.

Була розвинена як внутрішня торгівля в містах, так і зовнішня, з іншими державами Месопотамії. У ремісничому виробництві основною сферою додатку праці було гончарне і ткацьке виробництво. Вдосконалення методів металообробки дозволяло використовувати кування листа і заклепки. Було розвинено ювелірна майстерність. Вироби виготовлялись із золота, срібла, каменів.

Стародавній Китай. З якнайдавніших часів нижнього палеоліту територія східного Китаю заселяє первісною людиною – сіантропом, який розташовується в основному на території Східного Китаю, що прорізає долинами великих річок Хуанхе і Янцзи, має м'який клімат, родючі землі і хорошу рослинність.

Сприятливі природні умови Східного Китаю дозволили населенню вже з часів неоліту приручити різні породи тварин і займатися скотарством.

Наявність нерівномірного розподілу опадів приводила як до неврожаїв, так і до повеней, що підштовхує китайців до необхідності створення систем штучного зрошування, і створення захисту від повеней. Для проведення таких робіт пологам і пізніше племенам доводилося об'єднуватися, що стало причиною створення старокитайської держави.

Крім скотарства населення займалося землеробством.

Вирощувались просо, ячмінь, пшениця, пізніше головною культурою, завезеною з півдня, стає рис. Знаряддями праці були мотика і плуг.

3. Характерні риси господарського розвитку Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.

На відміну від країн Сходу цивілізації на півдні Європи склалися дещо пізніше - на Балканському півострові і на островах Егейського моря перші держави виникли в кінці III тис. до н.е. Однак наприкінці II тис. до н.е. вони припинили своє існування в результаті завоювання зазначених територій племенами дорійців, які на той час ще не досягли рівня цивілізаційного розвитку.

У XII-VIII ст. до н.е. на території Стародавньої Греції відбувався процес формування передумов нової цивілізації. Важливу роль у прискоренні даного процесу відіграв перехід до використання в якості основного металу для виготовлення знарядь праці заліза. Тим самим починається залізний вік. Залізні знаряддя праці є більш ефективними, ніж бронзові; до того ж матеріал для їх виготовлення більш доступний. Таким чином, перехід до заліза стимулював розвиток економіки.

Економічний розвиток Стародавньої Греції

VIII-II ст. до н.е. - Це час існування давньогрецької цивілізації. На відміну від країн Сходу тут не склалося єдиної держави, а існувало безліч самостійних міст-держав - полісів. До VI ст. до н.е. практично всі поліси представляли собою республіки. У Стародавній Греції існували дві моделі функціонування полісів:

- Афінська: вся влада належить народним зборам, які обирають всіх посадових осіб і приймають найважливіші політичні рішення; громадяни поліса володіють особистою і політичною свободою (Афіни, Коринф, Мегари, Мілет, Родос і т.д.);

- Спартанська: вся влада належить вузькому прошарку привілейованих осіб (аристократія); цивільні і політичні свободи більшості населення істотно урізані (Спарта, Аркадія, Беотія, Фессалія).

Відмінності політичних систем багато в чому збігалися і з відмінностями в економіці. Для полісів з афінською моделлю були характерні високий рівень розвитку ремесла, товарно-грошових відносин, міст; поліси зі спартанською моделлю представляли собою, як правило, аграрні суспільства з переважанням натурального господарства. Саме поліси з афінською моделлю внесли основний внесок у формування специфічної давньогрецької економічної системи.

Слід виділити основні ознаки давньогрецької соціально економічної системи:

1) антична форма власності на землю: власником виступав окремий громадянин і в той же час цивільний колектив в цілому - кожен громадянин мав у своєму розпорядженні земельну ділянку, на якій держава забезпечувала йому право власності; він міг продати, подарувати, заповісти свою землю, але тільки в межах свого цивільного колективу, тільки своїм співгромадянам;

2) товарна спрямованість сільського господарства: основною формою господарської діяльності жителів Греції було землеробство. Через специфічні географічні умови в його рамках переважали не зернове господарство, а виноградарство і садівництво. Високі врожаї винограду і маслин дозволяли не тільки забезпечувати потреби місцевого населення, а й у значних масштабах поставляти продукцію на продаж. Господарства античних громадян різнилися між собою за розміром і прибутковістю. Аграрні відносини в Греції характеризувалися зміцненням великого землеволодіння, яке дозволяло створювати багатогалузеві товарні господарства;

3) високий рівень розвитку ремесла: найважливішими галузями ремесла були керамічне, будівельне виробництва, суднобудування, ткацтво. Для грецького ремесла характерний тісний зв'язок з ринком, де ремісник продавав свою продукцію, купував сировину, знаряддя праці, рабів, продовольство для їх прожитку;

4) високий рівень розвитку товарно-грошових відносин: товаром виступає значна частина виготовленої продукції: продукти харчування, сировина для ремесел, вироби ремісничого виробництва. У товарні операції були втягнуті майже всі верстви населення. Природні умови сприяли розвитку суднобудування і морської торгівлі. В кожному приморському місті споруджується морська гавань, будується порт. Освоєння морських шляхів призвело до широкого розвитку зовнішньої торгівлі в регіоні Середземномор'я. Для більшої зручності в проведенні торговельних операцій торговці-оптовики, особливо пов'язані з дальньою заморською торгівлею, створювали купецькі об'єднання - фіаси, основним завданням яких були взаємна страховка і виручка позиками, обмін інформацією, контроль за цінами. Впровадження товарного виробництва, великий обсяг торгівлі вимагали вдосконалення розрахункових операцій. Засобом розрахунку стала монета зі строгою певною вагою, гарантованою державою, яка її випускала. У V-IV ст. до н.е. коринфські і афінські монети стали свого роду міжнародною валютою Греції. Розвиток товарно-грошових відносин призвів до появи зачатків банківських операцій та елементів безвалютних розрахунків;

5) широке використання рабської праці: додатковий продукт забезпечує в основному за рахунок безкоштовної праці рабів, який активно використовувався в сільському господарстві і ремеслі. Основними джерелами поповнення рядів рабів були військовополонені і захоплені в полон мирні жителі, а також народжені рабами діти. Зазвичай в господарствах дрібних землевласників трудилися 1-2 раба, в крупніших маєтках використовувалася праця 15-25 рабів. Існували великі ремісничі майстерні, в яких трудилися по кілька десятків рабів;

6) велика колонізація - переселення греків у численні колонії, розташовані по узбережжю Середземного і Чорного морів. Всього було утворено кілька сотень колоній з населенням 1,5-2 млн. чоловік. Полісам було вигідно мати колонії, з якими встановлювалися взаємовигідні зв'язки:

отримували цінну сировину, збували сільськогосподарську та ремісничу продукцію.

Велика грецька колонізація VIII-VI ст. до н.е. стала потужним чинником соціально економічного розвитку не тільки грецького світу, а й усього Середземномор'я. Грецькі поліси припинили своє існування у II ст. до н.е. в результаті їх завоювання Римською імперією.

Економічний розвиток Стародавнього Риму

Рання держава виникла в Стародавньому Римі у VIII ст. до н.е. В кінці VI ст. до н.е. в Римі була встановлена республіка, дуже схожа на грецькі поліси. У ході завойовницьких воєн Рим в IV-III ст. до н.е. підпорядкував собі інші італійські держави. Переможені народи визнавали залежність від Риму, але не включалися до складу Римської республіки. У II-I ст. до н.е. нові завойовницькі війни призвели до підпорядкування Риму величезних територій (вся Південна і частково Центральна Європа, Північна Африка, Південно-Західна Азія). Наприкінці I ст. до н.е. республіка в Римі була ліквідована, і виникла Римська імперія, верховною владою в якій володів монарх - імператор.

Соціально-економічна система Стародавнього Риму мала ряд ознак, схожих з давньогрецькою системою. Для римської економіки були характерні панування античної форми власності, високий рівень розвитку товарно-грошових відносин, широке використання рабства в виробництві.

Разом з тим слід відзначити деякі особливості розвитку давньоримської економіки:

- 1) в аграрному секторі ранньої давньоримської економіки існували два типи господарства - рабовласницька (вілла), що обслуговувалась порівняно невеликою кількістю рабів, і звичайний селянський двір, на якому працював вільний хлібороб і його сім'я. Однак, в період інтенсивних завойовницьких війн відбувався процес масового розорення дрібних землевласників і в останні століття до нашої ери головну роль у сільському

господарстві стали відігравати великі земельні володіння плантаційного типу - латифундії, на яких трудилися сотні і навіть тисячі рабів, захоплених під час численних воєн. Це сприяло збільшенню обсягів та зростанню товарності сільськогосподарської продукції.

2) відбувається відокремлення міст від села, які повністю стають торгово-ремісничими центрами (в Стародавній Греції місто з прилеглою сільською округою складали єдине ціле). На відміну від сільського господарства, де вирішальну роль придбала рабська праця, в ремісничому виробництві більше значення мали вільні ремісники, мало використовували рабську працю.

3) високого рівня розвитку досягла торгівля, предметом якої були сільськогосподарські та ремісничі товари. Широке поширення набули ярмарки. Високому рівню розвитку торгівлі в межах всієї Римської імперії сприяли, по-перше, введення єдиної грошової системи по всій імперії; по-друге, будівництво доріг, мощених каменем і перетинали всю Європу. Розвиток товарно-грошових відносин призвів до поширення лихварства.

Саме в Стародавньому Римі виникло класичне рабство. Розвиток великого товарного аграрного господарства вимагав великого припливу дешевої робочої сили. Змусити працювати пролетарів було важко. Такою робочою силою стали всі позбавлені прав і майна раби. Чисельність рабів у результаті численних воєн весь час зростала. У руках окремих рабовласників зосереджувалися тисячі рабів. Раби стали самою численною соціальною групою римського суспільства.

Рабовласництво розповсюдилося в сільському господарстві, гірничодобувній справі, металургії, будівництві. Праця вільних або напівзалежних працівників продовжувала застосовуватися, але грала підлеглу роль. Положення рабів було повністю безправним. Раб прирівнювався до речі, тварини, він надходив в абсолютне розпорядження пана.

Таким чином, в Стародавній Греції і Стародавньому Римі склався особливий античний (рабовласницький) спосіб виробництва, відмінними рисами якого були панування специфічної античної форми власності на основні засоби виробництва, високий рівень розвитку товарно-грошових відносин, широке використання рабської праці в різних галузях виробництва.

Криза античного способу виробництва

У II-III ст. н.е. починають проявлятися кризові явища в античній економіці. Закінчилися завойовницькі війни. У результаті скоротився приплив в господарства рабів, а також відбулося їх подорожчання. Виявилася неефективність праці рабів, що не були матеріально зацікавлені в результатах своєї праці.

Це викликало зниження товарності сільського господарства (багато земель закидалися або перетворювалися на пасовища), і як результат, ослаблення товарно-грошових відносин.

Так, в рамках античної системи стали народжуватися елементи феодальних відносин, якими були пекулій і колонат.

Кризові явища в Римській імперії привели в підсумку до розпаду цієї держави. У 395 р відбувся поділ на Західну Римську імперію і Східну Римську імперію. Західна Римська імперія припинила своє існування в 476 р в результаті завоювання німецькими племенами, які утворили на її території ряд нових держав. Східна Римська імперія трансформувалося в одне з середньовічних держав, відоме як Візантійська імперія.

4. Економічна думка в період рабовласництва.

На економічні ідеї того часу впливали релігійні погляди, правові, моральні уявлення, що викладалися в філософських і богословських трактатах, юридичних документах, де були поради з організації господарства. Виразниками економічної думки стародавнього світу були філософи та окремі правителі рабовласницьких держав. Вони прагнули ідеалізувати і зберегти назавжди рабовласництво і натуральне господарство

(ідеї в основному спрямовані проти вільного функціонування грошового та торгового капіталу).

Зародження економічної думки збігається зі становленням людського суспільства. Початок викладу історії економічної думки пов'язаний з виникненням перших цивілізацій, тому що можна дослідити лише ті питання економічного мислення давнини, які були висвітлені в письмових джерелах.

У письмовій пам'ятці Стародавнього Єгипту (XXII ст. до н. є.) "Настанови гераклеопольського царя своєму синові" ідеться про необхідність ефективного функціонування апарату управління, що стоїть між фараоном і населенням. На думку автора, царю необхідно дбати про матеріальне заохочення чиновництва, наближати "людину до себе за справи її" незважаючи на класове походження. Питання відродження деспотично-бюрократичного механізму регулювання господарства Стародавнього Єгипту знайшли відображення в працях Іпусера (поч. XVIII ст. до н. є.).

Швидкий розвиток приватної власності був характерний для перших цивілізацій Месопотамії. З письмових джерел найвідомішим є кодекс законів царя Хаммурапі (XVIII ст. до н. є.). Основна тема цих законів — створення системи правових норм для регулювання економічного життя. Кодекс забороняв продаж і відчуження землі за борги, обмежував експлуатацію громадян лихварями, захищав безпосередніх виробників. Закони визнавали право приватної власності, а будь-які посягання на неї визнавалися злочином.

Видатною пам'яткою суспільної думки Стародавньої Індії є "Арт-хашастра" — трактат про мистецтво політики та управління державою, автором якого є Каутілья (кінець IV ст. до н. є.). Трактат розкриває надзвичайну роль давньоіндійської держави в господарському житті. Підтверджується існування управлінського апарату, який контролював усі галузі господарства; пріоритет надавався сільському господарству, передусім землеробству. Земля перебувала в індивідуальному володінні за умови сплати податків.

Головні течії суспільної думки Стародавнього Китаю (конфуціанство, легізм, даосизм) сформувалися в VI—III ст. до н. е. Творцем першого вчення став Конфуцій (551—479 до н. е.). Захищаючи інтереси родової знаті, він шукав свій суспільний ідеал не в майбутньому, а в минулому країни. З метою стабілізації соціально-економічного устрою Конфуцій запропонував програму морального вдосконалення людини, основними постулатами якої були повага до старших, дружба з братами, розуміння держави як великої сім'ї, розгляд правителя як "батька" народу.

Виникнення легізму відносять до VI—V ст. до н. е. й пов'язують з іменами політичних діячів Цзи Чаня та Лі Куя. Легізм відбивав нові тенденції господарського життя країни, формування імператорсько-бюрократичної системи управління. Він перебував у ідейній опозиції до конфуціанства. Легісти обстоювали управління за допомогою законів, були прихильниками політичної централізації й об'єднання держави.

Економічна думка Стародавньої Греції висвітлювала економічні проблеми генезису, розквіту та кризи рабовласництва. У VII—VI ст. до н. е. рабовласництво дістало великого поширення; завершується формування полісної системи, швидко розвивається торгівля.

Натурально-господарська концепція Платона знайшла відображення у творах "Держава" та "Закони". В ідеальній державі, за Платоном, має бути три стани: філософи, які керують суспільством; воїни-оборонці; землероби, ремісники та торговці. Кожний клас повинен виконувати певні функції, маючи різні права та обов'язки. Рабів Платон не відносив до жодного з класів. Характерна риса вчення Платона — засудження прагнення людини до збагачення, торгівлі, лихварства ("де торгівля — там обман").

Найвищий злет економічної думки Стародавньої Греції пов'язаний з іменем Арістотеля (384 — 322 до н. е.) - Критично сприйнявши ідеї свого вчителя Платона, він подав у працях "Нікомахова етика", "Політика" власну економічну концепцію, центральним пунктом якої став принцип справедливого (еквівалентного) обміну. Арістотель увів поняття економіки

та хрематистики як різних шляхів збагачення й задоволення потреб. Економіка — необхідна діяльність з придбання споживних вартостей, що зумовлюється природними причинами й має межу. Хрематистика — це мистецтво заробляти багатство шляхом торгівлі, спосіб наживати майно.

Економічна думка Стародавнього Риму суттєво відрізнялася від поглядів давньогрецьких учених унаслідок розвиненішого рабовласницького виробництва, яке набрало найжорстокіших форм. Цьому сприяли значна територіальна експансія Риму, побудова могутньої імперії, постійний потік рабів-іноземців, праця яких застосовувалася переважно в сільському господарстві, а не тільки в торгівлі й ремеслі.

Катон Старший (234 —149 до н. є.) — виразник інтересів рабовласників, господарства яких орієнтувалися на ринок. На його думку, сільське господарство — найпривабливіша сфера економіки. Він закликав надати рабовласницьким віллам і латифундіям товарного характеру, продавати залишки продукції, використовувати переваги розподілу праці, інтенсифікувати рабську працю.

Проблеми раціональної організації рабовласницького господарства знайшли відображення у творах римських агрономів Варрона (116—27 до н. є.) і Колумелли (I ст. н. є.). Варрон, традиційно надаючи вирішальне значення сільському господарству, закликав до поєднання землеробства з тваринництвом як перспективнішою галуззю. Колумелла першим серед римських учених усвідомив неефективність рабської праці й екстенсивного розвитку латифундій. Він запропонував сформувати систему дрібного селянського землекористування (колонату).